

Irodalomszociológiai kutatások Maros megyében I.

Széljegyzetek egy készülő tanulmányhoz

Ha eltekintünk a sajtóban megjelent „falukutató” riportoktól, híradásoktól, ankétoktól és néhány „ad hoc” szociográfiai írástól, szociológiánk még nem tud felmutatni tudományosan megalapozott munkát a mai erdélyi falu teljesen megváltozott társadalmi és szellemi életének megismertetésére. E döntő szempontú válogatás miatt nem veszünk most figyelembe számos igen értékes és hiteles művelődéstörténeti dokumentumot (Benkő Samu: *Sorsformáló értelem*, Imreh István: *A rendtartó székely falu*) avagy az erdélyi falu hagyományos kultúrájának megőrkítésére szánt „írói falurajzot” (Horváth István: *Magyarózdai toronyalja*) és sok más falutémájú néprajzi-folklorisztikus munkát. Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című könyve, páratlan sikere ellenére sem tekinthető faluszociográfiának. A könyv részleteiben több olyan jelenséget elevenít fel, amelyek a mezőségi falu átalakulásával járó küzdelmeket kísérték; Sütő „a kezdeti torzulásokat, az önkényeskedést, az embertelen bürokratizmust, a helyi kiskirályok basáskodását és egyben szervilizmusát sújtja” — írja Gáll Ernő a *Tegnap és mai önismeretben*. De Sütő András könyvének értékelésében nem is ez a döntő kérdés, hiszen — amint Gáll Ernő idézett munkájában megjegyzi — „Sütő könyvének társadalomtudományi jelentése nem a szociológiához való közvetlen vagy közvetett, tudatos vagy spontán viszonyában rejlik”. Végeredményben nem kérhetjük számon az irodalomtól azt, amit elmulasztott megtenni a szociológia. Sőt, tisztelettel és megbecsüléssel kell fordulnunk minden írói próbálkozás felé, amely önmagát meghaladva is tovább próbál lépni a társadalmi valóság irányába. Nem véletlen, hogy éppen szellemi életünk „súlypont”-vitája idején hangozott el a buzdítás a falukutatásra, e fontos társadalomtudományi és egyben kulturális feladat teljesítésére (Gáll Ernő: *Vegyes lakosságú falvak kutatása*. Román—francia faluszociológiai kollokvium). Fel kell tennünk a kérdést: mit tettünk a falu társadalmának, a romániai magyarság nagy részét kitevő közönség szellemi arculatának megismeréséért?

Falvaink művelődésében a legfontosabb szerepet véleményem szerint ma is az anyanyelvű irodalom tölti be. Irodalmi életünk gazdagsága, a sokezres példányszámú könyvek megjelenése oly pozitív ténye nemzetiségi kultúráinknak, amelynek részletes értékelését hivatott szakértők: írók, kritikusok, szerkesztők, kiadók becsületesen el is végzik. Nincs is szándékomban a termelés és értékesítés pólusán kialakult helyzetet elemezni. De mi történik az irodalmi élet másik oldalán, az irodalmi mű olvasása, befogadása terén? Hogyan épül be az irodalmi termes ismereti, esztétikai és kulturális-nevelő értéke a magyar ajkú olvasó tudatába, szívébe és emberi magatartásába? Mit vár el az olvasó az írótól, mit szeretne olvasni? Megérti-e íróink gondolkodását, nyelvét? De egyáltalán — kik is azok az olvasók?...

E kérdések megválaszolása immár művelődéspolitikai program: a nemzeti-ségi kultúra minden munkását — legyen az író, könyvkiadó, könyvtáros vagy szociológus — egyaránt foglalkoztatja. Szándékosan emlitem itt a megismerés szükségességét valló író és szociológust együtt! És ha már együtt állunk, tegyük fel illő módon először íróinknak a kérdést: ismerik-e olvasójukat? De kérdésfeltevésünk hiányos, ha általános. Minket a konkrét társadalmi közegben, rétegben és csoportban élő olvasó érdekel. Itt és most, falvaink társadalmának irodalmi műveltsége. Kérdésfeltevésünk lényege: hogyan épül be az élő *kortárs irodalom* a változó falu világába? Milyen szellemi és lelki élményt, kulturális ösztönzést jelent ma a könyv falun? Hogyan kapcsolódik az olvasás-művelődés ténye a falu szellemi változásaihoz? Mit jelent a *mai falusi ember értékítéletében az irodalom és annak művelője, az író?*

Íróink java része bizonyára foglalkozik ilyen kérdésfeltevésekkel, és választ is kereshet, illetve adhat rájuk. Sőt nem egy interjú során ki is fejtik nézeteiket, ezek azonban inkább a műre, mint az olvasóra vonatkoznak. Ez érthető, hiszen az író nem léphet ki önmagából. Műve hatásának, az irodalmi tény társadalmi kihatásai-

nak megismeréséhez már szinte szervi lelki akadályokat kellene leküzdenie. Az írói szubjektivitás — ami nélkül az író nem lenne az, ami — inkább akadály, és nem segítő az objektív irodalomszociológiai tényekkel való szembesítésben. Mindent összevetve, még nincs semmilyen ankét, felmérés arra vonatkozólag, hogy a romániai magyar író értékítéletében (alkotói tudatában) milyen helyet kap az olvasó. Az étellel, az olvasóval keresi a találkozást az író. Erről vallanak rendszeresen a lapok beszámolóit az olvasókkal tartott találkozókról. Jó volna megismernünk egy évtized író—olvasó találkozóinak mérlegét, irodalmi hatékonyságát. Ez a beszámoló azonban még késik. Az is igaz azonban, hogy a beütemezett „író—olvasó” találkozások már térbeli és időbeli korlátaik miatt sem lehetnek mérvadók, sem az író, sem pedig az irodalomszociológia szempontjából. Kutatásunk során tapasztalnunk kellett azt is, hogy pontosan a rendezvények szabványelemeinek kínos betartása miatt (a kivételes alkalomra befűtött kultúrotthon vagy könyvtár-terem, mozgósított hallgatóság, előre betáplált kérdések-hozzászólások) és mesterkéltség hangulatban „minden jó és szép” jellegre mindkét fél csak az udvarias tapsal marad. De lehetséges-e egyáltalán nyilvános szembesítés? Író és olvasó ószinte találkozója során nem hallgathatók el az írói lelkiismeret és írói hivatás sokszor kínzó problémái, ezek viszont rendszerint csak belső dialógusban kerülhetnek felszínre...

Az olvasó felé — a szociológiai megközelítés útján

A romániai magyar nemzetiséget mintegy fele részben a falu társadalmi képviseli. Maros megyében a lakosság nagyobb része falun él. Nemzetiségi szempontból hasonló a helyzet. Jól szemlélteti ezt a foglalkozási szerkezet is. Az aktív munkaerő 56,1 százaléka a mezőgazdaságban dolgozik. A vizsgált népesség társadalmi-foglalkozásbeli összetételét — e tények figyelembevételével — úgy alakítottuk ki, hogy híven tükrözze Maros megye demográfiai, szociális, gazdasági és etnikai valóságát. Itt említ meg e szociológiai felmérés egyik igen fontos sajátosságaként, hogy első ízben sikerült vegyes lakosságú falvak összehasonlító kultúr-szociológiai vizsgálatát elvégezni. Rendkívül érdekes és tanulságos volt a román—magyar, illetve román—magyar—német lakosság együttéléséből származó társadalmi és kulturális kölcsönhatások felmérése. A kiválasztott falvak, illetve személyek részletes ismertetésére itt most nem térek ki, csupán jelzem, hogy Maros megye községeinek 80 százalékát, falvainak több mint felét sikerült feltérképeznünk. E konkrét irodalomszociológiai felmérés során 1267 személy adatait dolgoztuk fel, különös tekintettel az irodalom társadalmi dimenzióira. Emellett részletes adatgyűjtést végeztünk a tömegkommunikációs eszközöknek a szabad időre, az olvasó érdeklődésére és ízlésvilágára vonatkozó hatásairól. Másik lényeges szempont a falu gyors és nagyméretű társadalmi átrétegződése, mozgékonyága és az ebből származó következmények. Kutatásaink fontos területe az aktív mezőgazdasági dolgozók kulturális szintjének minősítése, ezen belül az irodalmi műveltség, az olvasás, az olvasói élmény- és ízlésvilág megismerése. Ami a mezőgazdaságban dolgozók helyzetével kapcsolatos felmérést illeti, az ismert demográfiai-gazdasági jelenségek mellett különösképpen e réteg iskolai végzettségével, általános műveltségének kérdésével foglalkoztunk — és tettük ezt szoros összefüggésben alaptémánkkal.

Az a régóta megfogalmazott igény dolgozott bennünk, hogy egy nagyobb földrajzi-gazdasági tájegység nemzetiségi kultúráját kell végre feltérképeznünk. Tovább kell vinnünk azt a szívós, következetes falukutató munkát is, amelyet a Dimitrie Gusti-tól annyira megbecsült romániai magyar falukutató mozgalom a két világháború között megkezdett. Az országos művelődéspolitikai program kitűzte feladatokat, valamint a sajátos nemzetiségi kultúra és társadalmi önismeret igénye szabta meg a kutatás tér- és időbeli dimenzióit. A nyersmerleg készítése közben döb-bentünk rá, hogy mi fáradságot, időt és energiát pazaroltunk azzal, hogy mérvadó kutatási eredmények (tapasztalatok), mértékadó elmélet nélkül fogtunk munkához. Eppen a vizsgált területekre vonatkozó ismerethiány miatt már a kutatási témák megfogalmazását is eredménynek kell tekintenünk. Ebben a helyzetben meg kellett elégednünk azzal, hogy első lépésnek egy ilyen felderítő jellegű kutatást indítsunk.

A félreértés és félremagyarázás lehetősége

Ismeretes, mekkora távolság választja el a szociológiai gondolkodásban alap-eszközként használt fogalmakat (a tudományos elvonatkoztatás tárgyának empirikus tényeit) a laikus közfelfogástól. Márpedig operáns fogalmak (ami szociológiai fel-

mérésünk esetében számos ténynek absztrakciója) nélkül nem tehetünk egy lépést sem. Ha megmaradunk a tudományos (a szabatos fogalmakat egyértelműen használó) közlés világában, nyilván olyan fogalmak használatával, mint „falu“, „falusi társadalom“, „kultúra“, „civilizáció“, „akkulturáció“, kevesebb félreértésre adunk lehetőséget. A hazai magyar publicisztika nyelvezete azonban annyira gazdag...és árnyalt szociológiai természetű fogalmakat használ, hogy bármelyik szociológus bátran közölheti mondanivalóját, vállalva azonban a többértelműség vagy félreértés kockázatát. Példaképpen vegyünk egy olyan gyakran használt fogalmat, mint „falusi“. *Ki ma a falusi?* Aki ott él, vagy aki ott is dolgozik? Ugyanígy sorra vehetnénk a *népviselet*, *népi kultúra* fogalmakat is. A közfelfogásban a *falusi ember*hez például még ma is erősen tapad a *falusi viselet*, de nemcsak mint képzettársítás, hanem mint *értékitélet* is. A falusi népvisélet már régen elvesztette „státuszszimbólum“ jellegét, ugyanúgy a falusi ház is (kutastul és galambdúcos kapustul). Amikor tehát tanulmányunk során a hagyományos falu gazdasági-társadalmi szerkezetének megváltozásával bekövetkezett helyzetet elemezzük, tisztán és félreérthetetlenül rá kell mutatnunk, hogy a laikus közfelfogásban még ma is élő falu *mint olyan már nem létezik*, sőt nemcsak a falu, mint az emberi élet fizikai kerete, *hanem maga a falusi* sem. Átalakult, s hogy mi és ki marad meg az átalakulás folyamatában, arra vonatkozólag tiszták és félreérthetetlenek az előirányzatok. Minden 100 (ma falun élő és mezőgazdasági munkát végző) személyből legfeljebb 10-15 marad 1990-ig. Hogy ez a foglalkozási átrétegződés — nem 1990-ben, hanem már ma — konkrétan mit jelent, arra elég néhány számot említenünk. Maros megye lakosságának 64 százaléka — mint láttuk — falun él. Ez nem egészen 400 000 személy, A mezőgazdaságban azonban csak kb. 127 000 ember dolgozik. A termelőszövetkezetek ténylegesen dolgozó tagjainak száma 70 000 körül mozog. Tehát a falun élő 400 000 személyből csupán 100 000 körül vannak azok, akik valóban mezőgazdasági munkából élnek. Nos, menjünk tovább egy lépéssel. Ha ez a helyzet 1976-ban, és ha az előirányzatok alapján 1990-ben csak 10-15 százalék fog falusi munkát végezni, akkor Maros megyében — figyelembe véve az átlagos népszaporulatot — 1990 körül kb. 20 000 ember fog a *mezőgazdaságban dolgozni*. A megye lakosságának száma pedig erre az időpontra minden bizonnyal eléri majd a 700 000-et. Nos, anélkül hogy továbbmenjünk a munkaerő alakulásának konkrét elemzésében, kérdjük, mi marad a mai (a hagyományos értelemben vett) falusi társadalmunkból? Visszatérve még a galambdúcos kapura és a népviseletrre, megállapíthatjuk, hogy a falu ma fokozatosan átalakul, és pedig a fokozódó *fogyasztás* jegyében. Csak emeletes házat épít (építhet), amelyet vaskerítéssel vesz körül! A község „Szuper-Magazin“-ja pedig ugyanazokat a standard gyártmányokat nyújtja a falusinak, mint a városinak. Tehát a falu, a falusi, népi kultúra egyféleképpen él az idillikus köztudatban, és másféleképpen a szociológiai elemzésben.

A falun jelentkező „dualizmus“ nemcsak két kultúra találkozását, hanem egy egész életforma átalakulását is jelzi. Mit értünk a mai falu életének dualizmusán? Egyrészt a városi életmód, az anyagi és civilizatórikus elemek gyors (és globális) átvételével létrejött *falusi urbanizálódást*, másrészt a *hagyományos paraszti életmód és művelődés egyes elemeinek megőrzését*. Az egykori paraszti kultúra archaikus elemei főképpen *értékitételek*: gondolkodásmód és izlés formájában húzódnak meg, és szívósan élnek tovább. Természetesen figyelembe kell vennünk azt is, hogy ez a kettősség differenciáltnan jelentkezik attól függően, hogy milyen nemzedék, korcsoport életében vizsgáljuk. Az akkulturációval járó szellemi, sőt lelki dualizmus hozzá létre a változó falu „homo duplex“-ét. *Városias* (urbanizálódó társadalmi közegben egy archaikus kultúra) *falusi*, akinek benső világában még évszázadok során begyökerezett (az adott történelmi-társadalmi környezethez alkalmazkodási funkciót betöltő) lelki mechanizmusok, beidegződések érvényesülnek. Ha ez a falusi egyén még kötődik a falu közösségéhez, ezek az elemek ideiglenesen tovább működnek; ha foglalkozást és lakhelyet cserél, ugyanez a falusi hihetetlenül rövid idő alatt az akkulturáció nyomásában bensőleg is átalakul. Ha ma figyelmeztető levelet ír Bodor Pálnak, hogy kevés a televízióban a tánc és a muzsika, holnap már (nem Backamadarasról, hanem Marosvásárhelyről) azt kifogásolja, hogy miért nem mutatják be az *Olasz szalmakalapot* vagy esetleg a *My fair ladyt*. A kulturális anómia jele, hogy ugyanaz a nézőközönség, amelyik végignézi a hétfő délutáni adást, sőt van eset, hogy önmagát is viszontlátja népi diszletben, pár óra múlva már ugyanabban a teremben, ahol a televíziót nézte, egy amerikai beat-fesztivált is megszégyenítő hangszerezésben teljesen más közönséggé alakul át. A Maros megyei falvak szórakozási kultúrája fejezi ki legjobban a tévé, a rádió falusi adása és a tényleges kulturális igény között megfigyelhető kettősséget.

A falusi társadalom olvasáskultúrájának, irodalmi műveltségének jelenségeiben is erőteljesen érződik az *akkulturáció* és az ezzel járó *anómia*. Ez nemcsak a falu ösztársadalmára, hanem egyes rétegek, csoportok, falusi családok és azon belül nemzedékek ízlés- és értékvilágára is jellemző. Falusi szülők gyermekeinek (18—25 év közötti korcsoport) életmód- és ízlésvizsgálata — összehasonlítva a kapott eredményeket egy idősebb korcsoporton (46—65 évesek) végzett felmérés adataival — nemzedékbeli, két nemzedék, két életmód és két kultúra közti különbséget tárt fel.

Az irodalmi alkotás mint művészi gyakorlatban kifejtett sajátos társadalmi cselekvés és magatartás szerves és elidegeníthetetlen része adott társadalmi viszonyokra épülő nemzetiségi kultúráknak. Ez egyik alap gondolata a *falusi társadalom és az irodalom* kapcsolatát vizsgáló munkánknak. E kapcsolat reális társadalmi meghatározottsága nélkül az irodalmi alkotás a társadalmi élettől elszigetelt, autonóm területre maradna művelődési életünknek. Ilyen felfogás azonban szembenállana az írók által annyiszor kifejezett „vallani és vállalni” — tehát a könyv társadalmi hivatását elfogadó — művészi programmal.

Az irodalmi alkotás folyamata nem tartozik vizsgálódásunk tárgyához. Így a falu társadalmi élete, illetve kultúrája keretében elemzett irodalmi hatások nemi mű megszületésének, hanem befogadásának síkján érdekesek. Ennek ellenére a befogadás folyamatában vannak mozzanatok, amelyek a mű megalkotásának motivációs hátterét is érintik. Tényként fogadjuk el, hogy a romániai magyar irodalom termékei adott társadalmi elvárás és értékkritériumok alapján jöttek létre. A kérdés ezen a ponton így tevődik fel: hogyan találkozik az író motivációrendszerével, művének ebből fakadó jelentéstartalma, írói üzenete a befogadó olvasóközönség igényeivel, elvárásaival? El kell tehát fogadnunk a művészet és közönség, irodalmi alkotás és irodalmi értékbecslés szembesítésének szükségességét. A könyv társadalmi funkciója nemzetiségi viszonyaink között több, mint művelés, információátadás, nevelés, ráhatás és gyönyörködtetés. A könyv ma szociológiai távlatban nagyfontosságú integráló szerepet is betölt: az *össztársadalmi életbe és kultúrába való beilleszkedést segíti elő*. És ha a nemzetiségről van szó, egy pillanatig sem feledkezhetünk meg arról, hogy ennek nagy részét még ma is a falusi lakosság alkotja. Ezért módszeresen szűkítettük témánkat. Az irodalom helyét és szerepét nem általában „az olvasó”, hanem egy jól meghatározott társadalmi osztály, csoport és réteg körében vizsgáljuk. Irodalmi életünk nagy szubjektív tényezője a *falusi olvasó*. És ez az olvasó nem akármilyen spontán érdeklődéssel, hanem társadalmi helyzetéből adódó élményei és tapasztalatai alapján, lelki és intellektuális szintjétől is befolyásolva közelít a könyvhöz. *Író—könyv—olvasó* oly *jelentésrendszert* alkot, amelynek működési mechanizmusát, mozgásirányát még nem ismerjük. A strukturális megközelítés módszerével inkább az olvasó, a befogadó motivációrendszeréhez kerültünk közelebb. Ha elfogadjuk azt a gondolatot, hogy bizonyos összhangnak, egységnek kell lennie az olvasó szellemi-lelki elvárásai, valamint az írott mű tartalma és formai megnyilatkozása között, akkor világos, hogy a fordított irányú mozgás, sőt a visszahatás jelenségeit is be kell kapcsolnunk vizsgálódásainkba. De az olvasó felől jövő visszahatás légüres térben mozog mindaddig, amíg fel nem derítjük, fel nem mérjük azt, hogy mit akar, mit szeret, mit fogad el és mit tart magáénak az olvasó. A könyv olvasói megítélése, értékelése természetesen még nem dönti el irodalmunk *minőségének* kérdését. Az olvasó tömeg még nem műértő olvasóközönség. De azzá kell válnia, azzá kell tennünk!

A társadalmi-történelmi valóság művészi megfogalmazása és visszaadása nemcsak formai és tartalmi elemektől függ. Már Lucien Goldmann kifejtette, milyen szerepe van ebben az író filozófiai szemléletének, életlátásában megnyilvánuló mentális szerkezetének. Olyan kategóriáknak, amelyek meghatározzák és megszervezik egy társadalmi csoport konkrét tudatát és ezzel egyidőben az író által megalkotott világot. Tehát csak azok a művek találnak befogadóra, amelyeknek kép-, gondolat- és értékvilága az olvasó konkrét élelményeivel kapcsolódik. Ezért az olvasó *pszichoszociológiai dimenzióit* is próbáltuk megismerni bizonyos jellemzők: nem, életkor, iskolai végzettség, foglalkozás, műveltségi szint figyelembevételével. Mindezek a tényezők nagymértékben meghatározzák az olvasó magatartását. Hogy mennyiben, milyen mértékben tudtuk az *olvasók tömegéből az irodalmi közönséget*, tehát az írott műhöz aktívan viszonyuló, érzékeny visszaható társadalmi csoportokat megtalálni, ez csak munkánk adatainak részletes kifejtése során derül ki. Kezdetből fogva tisztában voltunk azzal, hogy a kutatás számára mérvadó választ nem az átlagos olvasótömegetől, hanem a kulturális fejlődés minimális fokára eljutott és bizonyos ízléssel rendelkező személyektől kaphatunk. Ezért falun, akárcsak

urbánus közegben, nem beszélhetünk osztatlan olvasó tömegről, hanem *olvasó rétegekről, csoportokról és személyekről.*

A kutatás fő célja: a mai falu gazdasági és társadalmi fejlődését továbbmozgató dinamikus társadalmi erők szintjén felmérni a könyv, az irodalmi élet termésének befogadását. Ezt pedig úgy, hogy nem szakítjuk el az irodalmat, a könyvet a mai falu változó világától, még kevésbé a falu kulturális rendszerétől. A falu művelődési intézményei mellett megvizsgáltuk a sajtó, a film, a rádió és a televízió együttes hatását. A falu kulturális életében a legfontosabb szellemi tényező azonban mindezek mellett továbbra is a könyv marad.

A felmérés eredményeképpen, ha egyelőre még csak *nyersmérleg* formájában is, de képet alkothatunk magunknak a falusi társadalom kulturális helyzetéről, különös tekintettel a könyvvel való kapcsolatára. A különböző rétegekből és csoportokból álló mai falusi társadalom kulturális magatartása — a kutatás során kapott adatok alapján — feljogosít arra a megállapításra, hogy létezik egy *igen erőteljes potenciális érdeklődés* általában a kultúra, különösen pedig *az irodalom, az olvasás irányában.* Azt, hogy milyen mértékben fejeződik ki ez az érdeklődés általában a kultúra és különösen a romániai magyar irodalom alkotásai iránt — arról a következő közleményben lesz szó.

Kusztos Endre: Fehér falak